

Dsida Jenő századik születésnapjára

Láng Gusztávval beszélget Fűzfa Balázs

„Volt kor, hogy a költő azért jajdult, mert »a mindenséget vágyta versbe venni«, de sohasem jutott túl önmagán. A mai költőt mintha az ellenkező sors sújtaná; versbe vette a mindenséget a lóherevirágtól a galaktikáig – de a végtelennel ölelkező érzések mögött ott a szorongás: vajon eljut-e önmagához? A költő tárgya mindig az »én«, kollektivitásának záloga, hogy mindnyájunkban ez az én-tudat a legközösebb vonás; minél mérhetetlenebb az ember világa, annál sóvárabban a vágy és annál nehezebb a feladat: kimérni benne a magunk pontos helyét, hogy vállalhassuk személyes sorsunk személytelenül pontos bizonyosságait.”

(L. G.: *A jelen idő nyomában*, 1976, 5.)

1982-ben országos esemény volt a Dsida-összes hosszú idő utáni első magyarországi megjelenése. Felejthetetlen emlék számomra, hogy akkori egyetemistaként miképpen „öltük” egymást a budapesti Vörösmarty téren és a Váci utcában a kötetekért. S amikor a Láng Gusztáv által írott *Előszó* olvasásába fogtam, azonnal éreztem, itt egy „másik hang” beszél. De nemcsak a hang más, hanem a megszólalásmód eleve különleges: így is lehet az irodalomról beszélni; álmélkodtam s csodálkoztam felváltva. A szellem eleganciája, a fogalmazásmód esszéisztikus szépsége és tündöklő egyszerűsége, áhítattal rokon nyugalma magával ragadott. Azóta elolvastam már a Tanár úr összes könyvét, ideértve természetesen a korszaknyitó, s nemzedékek gondolkodását meghatározó „Kántor-Láng”-ot is, és mindig lenyűgöz, ahogyan egy penzumszerű – ő maga nevezi így ezeket az írásokat – kétflekkes kritikába is bele tudja rejteni az örökérvényűség néhány mondatát, amely mondatoktól persze a szöveg tárgya is megemelkedik, utólag is, még ha azóta feledésbe merült is már. Ha ezeket a szövegrészeket egyszer valaki egybeterelgeti – szeretném megtenni! –, bizonyos kiváló irodalomtörténetet, afféle „bizánci mozaik”-ként, rakosgathat össze magának, mely Szerb Antalé, Horváth Jánosé mellett követel majd helyet magának.

Az élet később abban a szerencsében részesítetett, hogy majdnem húsz évig mellette, a tanszékén dolgozhattam Szombathelyen. Így nemcsak az irodalomról s a világról való káprázatos tudásának lehettem tanúja kétperces vagy többórás beszélgetésekben, sakkcsaták fölött időzve – melyeket persze mindig megnyert, hisz a „Sárvári Pepsi” pontszerző játékos volt sokáig, s néha még ma is az –, nemcsak horgásztunk együtt a Mosoni-Dunán, és sütöttünk erdélyi flekkent mindenféle helyeken, mohos sziklák öblében és kiskertek végében, szüreteltünk „sötét-smaragd” szőlőt zalai dombok napsütötte lankáin, válogattunk zakuszkának való hagymát, paprikát, gyönyörű padlizsánt a szatmári piacon, hanem jártunk Sződemeteren, Nagykárolyban, Erdődön (ahol Petőfire és Júliára és Láng Gusztáv elemi iskolás éveire emlékeztünk), Ady Endrében (Érmindszenten), Kolozsvárott s a Retyezát-hegységben. Soha nem felejttem, hogy tőle tanulhattam meg – amennyire szűkös képességeim engedték – nemcsak az irodalmat, az irodalomtörténet-szaktudást, hanem Erdélyt is. Tőle, aki annak a géniusznak örököse, mely Adyt, Aranyt, Kölcseyt, Dsida Jenőt adta ennek a nyelvnek s a világnak.

– Tisztelt Professor Úr, kedves Gusztáv, köszönöm, hogy vállaltad a beszélgetést. Elsőül az érdekelne, hogy szerinted megőrizheti-e Dsida Jenő és az ő költészete az átmedializálódó „új irodalomtudomány”-ban – mely egyre inkább a kultúratudomány egyik ágaként definiálja önmagát – azt a helyét, szerepét, mely a kilencvenes évek végén már-már (újra)kanonizációjához vezetett el? Másfelől tekintve: a Dsida-típusú versbeszéd – hogy ne mondjam, divatosabban szólva: a „Dsida-paradigma” – még éppen tanítható lenne a középiskolákban ma is. Miért nem sikerült mégsem igazán soha odasorolódnia ennek az életműnek sem a tankönyvekben, sem a tanárok tudatában, sem az egyetemi katedrákon – ezek persze egymásból következnek – Kosztolányi, Babits, és főképpen Radnóti mellé? De ha a harmincas éveket elsősorban az objektív líra József Attila-i, Szabó Lőrinc-i fordulata idejének tekintjük, akkor is joggal vélhetjük, hogy költőnk jellegzetesen fanyar hangja, bravúros rímtechnikája, a hétköznapiak átpoetiázására képes hangnemváltásai, pazar szóképei a legnagyobbak között jelölnek ki a helyét. Am ez eddig még sincs így. Lesz-e ez majd egyszer másként? Eljöhete az „ő ideje”, ahogyan mostanában például Szabó Lőrincé eljött? Akár újklasszicistaként, akár a dal- és egyéb formák megújítójaként, akár az erdélyi irodalom képviselőjeként tekintjük őt, eddig ez kétségtelenül nem sikerült ugyanis – holott legalább ez utóbbira akad példa Tamási Áron vagy Sütő András, Szilágyi Domokos, illetve legújabban Kovács András Ferenc esetében.

– Kezdjük talán a kanonizáció kérdéseivel. A két világháború közötti időszakban két uralkodó kánon létezett, egymással állandó – nyílt vagy rejtjelezett – vitában. Egyik a konzervatív értékrend – nevezzük az egyszerűség kedvéért akadémikusnak –, másik a *Nyugat* kritikája által kezdeményezett, melyet mai szóhasználattal talán a „klasszikus modernség” irodalmi rangsorának mondhatunk. (Uralkodónak mondtam őket, mert mellettük más kánonkísérletek is feltűntek, például a Kassák-kör avantgárd kánonjavallata, vagy a szóra-koztató irodalom „lappangó kánonja”. És számításba vehetjük a különböző baloldali, vagy éppenséggel marxista kánonkísérleteket is.) Az erdélyi irodalomban a „helikoni kánon” a *Nyugat*éhoz állt legközelebb, amint azt leghatározottabban Kuncz Aladár kifejtette egy Áprily Lajosról szóló esszéjében, de vallott e szellemi rokonságról Babits Mihályhoz írott leveleiben is. Magyarországbeli konzervatív körök ezért is nézték némi gyanakvással az erdélyi irodalmat, mert benne a *Nyugat* tartalékseregét vélték felismerni. (Megjelentek természetesen az erdélyi irodalomban az avantgárd törekvések is, és a szociologikus indítatású marxista értékrend is, elsősorban Gaál Gábornak a „tisza osztályvonalról” szóló kijelentéseiben.) A „helikoni kánon” abban tért el a „nyugatostól”, hogy kialakításában a transzszilvanizmus értékelve is érvényesültek, de ezek sem álltak szemben a *Nyugat* értékelfogásával, hiszen az irodalmi identitás alapjának a transzszilvanizmus ugyanazt a kultúrnezet kategóriát tekintette, mint 1919-től Babits Mihály. A jelenlegi kánonkutatás egyik – többek által megfogalmazott, de meg még nem válaszolt – kérdése éppen az, hogy létezik-e önállóan és sajátosnak mondható *kisebbségi kánon*.

Első meglepetésem az volt – még diákkoromban, Dsida-kutatásaim kezdetén –, hogy a Babits szerkesztette *Nyugat* a költőnek egyetlen versét sem közölte, és köteteiről sem írt. Dsida Jenő tehát valamiért nem fért be a *Nyugat* értékrendjébe; ennek okát mai napig csak találgatom. Nem valószínű, hogy a *Nyugat* szerkesztőinek és kritikusainak egyszerűen elkerülte a figyelmét a költő munkássága, hiszen tudhatjuk Babits levelezéséből, hogy Bánffy Miklós kifejezetten támogatására ajánlotta Dsidát.

Szélesítve a vizsgálatot, az is kiderült, hogy a többi erdélyi költő sem járt sokkal jobban. A „helikoni triász” (Reményik Sándor, Áprily Lajos, Tompa László) sincs jelen a *Nyugat* hasábjain, s a folyóirat kritikája sem foglalkozott érdemben munkásságukkal. Egyfajta „át-törésről” csak 1937-től beszélhetünk, amikor Reményik Sándor Baumgarten-díjat kapott (’41-ben ismét). 1938-ban Kós Károly, 1939-ben Jékely Zoltán, 1940-ben Wass Albert, 1941-ben Tompa László szerepel a díjazottak között. (A teljesség kedvéért: Tamási Áron már az első, 1929-es díjosztáskor Baumgarten-díjban részesült, s utána még kétszer. A *Nyugat*

kritikájának tanúsága szerint is Tamási Áron volt az egyetlen erdélyi író, akit a *Nyugat* saját írógárdájával egyenrangúnak elismert.)

Ennek a – legalábbis részleges – mellőzésnek az okát csak találgatom. (Remélve, hogy előbb-utóbb felbukkannak a találgatásokat megerősítő vagy cáfoló dokumentumok.) Első feltételezésem, hogy a *Nyugat* viszonyulását az erdélyi (és minden kisebbségi) irodalomhoz befolyásolta a defenzív viszony a revíziós politikához. Vagyis e politika irodalmi képviselőinek Erdély-kultusza. Hasonló kultusz a *Nyugat* hasábjain azt a látszatot kelthette volna, hogy a folyóirat „egy követ fúj” az előbbivel, ezért helyezked(het)ett a folyóirat a „tisza irodalmiság” álláspontjára a kisebbségi szerzők megítélésekor. (Babitsról elmondható, hogy az ilyen látszatokra kínosan ügyelt.)

Második feltételezésem, hogy a *Nyugat* (ismét csak Babits Mihály liberális álláspontja következtében) nem kívánt beavatkozni az erdélyi irodalmi élet kánonképző folyamataiba. Ha volt különbség a *Nyugat* és az erdélyi irodalom értékelveiben, akkor elsősorban a szerepkánon vonatkozásában. Reményik Sándort például kétségtelenül a Végvári-versekben vállalt szerep (is) avatta „Erdély költőfejedelmévé”, ez azonban nagyon is távol állt a babitsi szereptudattól. Jogosultságát csak későn, Reményik ötvenedik születésnapjára írott esszéjében, *Az erdélyi költőben* ismerte el, akkor sem csekély vonakodással. A tisztán és szigorúan esztétikai szempont érvényesítése a „triász” tagjainak megítélésében a „helikoni kánon” (melyet a *Nyugat* és Babits az *erdélyi kánonnal* azonosított) átírásaként, vagy éppenséggel cáfolataként hatott volna, s ezt a *Nyugat* igyekezett elkerülni.

Harmadik feltételezésem, hogy Babits értékítéleteibe a nemzedéki kérdés is belejátszott. Dsida Jenőt az újklasszikus irány ama nemzedékébe sorolhatjuk, melyhez József Attila és Radnóti Miklós is tartozott. Babits azonban Illyés Gyulát és Szabó Lőrincet tartotta a következő nemzedék kiemelkedő képviselőinek, a néhány évvel fiatalabb „rajt” fenntartásokkal nézte. Ráadásul Dsidát e „másodlagos” nemzedék szerényebb, vidéki képviselőjének érezhette, ezért is óvakodott támogatásától. (Előítéletektől ő sem volt mentes.)

Dsidát igazából a következő nemzedék fiataljai fedezték fel, elsősorban Jékely Zoltán és Rónay György. Nekik azonban még nem volt kánonteremtő tekintélyük, s mire lehetett volna, közbeszólt a világháború és a rákövetkező hatalomváltás, annak minden ideológiai és művelődéspolitikai következményével.

Visszatérve a „helikoni kánonhoz”, mely Dsida Jenő költészetét a triász lírája mögé helyezte, a neki kedvező kánonváltásban kétségtelenül reménykedett a költő. A *Kerülöm a neved (Erdély)* című verse arról a *másfajta* transzszilvanista szereptudatról vall, mely a közvetlen szülőföld-kultusz és az erdélyi identitás versbeszéde helyett a közvetett, az egyetemes értékekbe épülő erdélyiség mellett tesz hitet. Legtanulságosabb azonban *A költő feltámadásában* olvasható „jóslat” saját költői utóéletéről. A *feltámadás* a költemény címében az életmű új értelmezését, a kánonban elfoglalt új értékpozícióját jelenti. Ezt tükrözik a vers utolsó sorai. Miután a halott költő „feltámadva” leszáll ravataláról, a pap és a gyásznép döbbenetére kimegy a szabadba, ahol „a tártölű fenyves alatt / mellébe özőnlík / a hús levegő, / meghajlik a szirti fenyő, / a sok suhogó fa-titán, // s Ő / elrohan alkonyi fényben / egy lángszinű lepke után”.

A szülőföld-kultuszt (mint identitás-meghatározót) lírai jelképekben megfogalmazó erdélyi tájköltészetnek leggyakoribb képeleme a *szikla* és a *fenyő*; ezek az erdélyi táj emblematisz azonosítói. Első jelentésben ezek az emblémák Dsida versében is a „feltámadás” helyszínét jelölik („erdélyi feltámadás”, „az erdélyi költő feltámadása”), de figyelniük kell azokra a szövegelőzményekre, ahonnan a költő „átmásolja” őket. Reményik Sándor *A kis templom a nagy domban* című versében olvashatjuk például: „Fölötte égig ér a szirt... // testőrei: dárdás fenyők / Állnak titáni sorfalat... // S visszaközön testőrhádnak, / A sok sötét, szurkos titánnak.” A *lepke-motívum* Reményik *Néha félek* című versében így jelenik

meg: „Néha úgy érzem, kis lepke vagyok, / S felszúrhat minden öreg fenyő tűje.” Erőviszony, érték-összehasonlítás ez a fenyők javára; az ember kurta léte és parányisága áll szemben a természet nagy és örök energiáival. És persze a költészet egyéni, individuális tartalmainak múltékonysága az „örök értékek” állandóságával.

Ilyen (erkölcsi) értékjelkép Reményik jó néhány versében a szikla és a fenyő (Sziklák, A holt fenyő, Lovas favágó). Dsida versében azonban ezek az értékviszonyok ellenkezőjükre fordulnak. A lepke nem fél a fenyőtől, s azzal, hogy a „fa-titánok” meghajolnak a pillangó-kergető költő előtt, elismerik a könnyű, a törekeny szépség, a „könnyű, halk beszéd” fölényét a zord pátosszal szemben. S ha a szikla és a fenyő önazonosító (és szerep-azonosító) jelkép volt Reményik verseiben, a lepke is az a Dsida-költeményben. Ebben az összefüggésben a fenyők meghajlása mintha a bibliai Józsefnek azt az álmát idézné, melyben a testvérek kénéi meghajolnak az ő kénéje előtt. S mert József a fiatalabb testvér, a kénék jelképezte felsőbbsege helycsere is a hagyományos, a „kanonikus” rangsorban. Dsida is egy majdani helycsere esélyét és reményét villantja föl e jellegzetesen transzszilvanista és bibliikus jelképekkel az erdélyi irodalmi értékrendben.

Azt hiszem, jóslata beteljesedett, a helycsere megtörtént. Ma már Dsida Jenőt tekinti a mérvadó irodalmi közvélemény a két világháború közé eső korszak legjelentősebb erdélyi költőjének.

Ez igaz akkor is, ha a kánon „népszerűsítő” vetületében, a középiskolai oktatásban nincs is jelen. De ez is csak részben igaz, hiszen a romániai magyar iskolákban tanítják Dsidát, s ez sok ezer jövődó olvasót jelent. (Itt persze megint felvetődik a „kisebbségi kánon” és az „összmagyar kánon” közötti feszültség kérdése, de ennek feloldását alighanem csak a XX. századi magyar irodalom történetének újraírásától várhatjuk.)

– A (fél)hosszú vers olyannyira jellegzetessége a Dsida-költészetnek, hogy legalább ennek a formának ki kellett volna vónia az életmű számára valamiféle komolyabb rangot, elismertséget a harmincas évek magyar irodalmában – a „félhosszú vers” egyik megteremtője, József Attila mellett, hogy most ne csak az előbbi költőket említsük. De hasonlóképpen lehetne „őse” Pilinszky, Nagy László, s akár még Juhász Ferenc illetően törekvéseinek is, mégsem mutatkozott „dsidányi úr” a magyar líratörténet eme ágában. Szerinted miért alakult ez így?

– Az említett „újraírástól” remélhetjük azt is, hogy Dsida Jenő hosszú és félhosszú versei is irodalom- és műfaj történeti jelentőségüknek megfelelő helyre kerülnek. Én ugyan e kétségtelenül közhasználatú terminusok helyett előadásaimban a *világkép-hordozó nagykompozíció* megnevezést használtam, hiszen a terjedelem az e típusba tartozó költemények esetében csak külsődleges következménye a szerkezet bonyolultságának, ez pedig abból az igényből következik, hogy a lírai mű – az „átlagos”, a műfajilag azonosítható költeményekhez képest – a költői világkép valamennyi lényeges összetevőjét tartalmazza. (Elismerem, hogy ez az elnevezés nehézkes, és azt is, hogy az eredeti terminusok is ezt jelentik, de tanárösztönöm arra készítetett, hogy már a megnevezés sugallja tanítványaimnak a fogalom meghatározását.) Ez a költeménytípus az újklasszikus irányhoz tartozó életművekben nemcsak hordozója, hanem összegezője is a költői világképnek, és az irányzat valamennyi jelentős költőjének életművében megjelenik. Ide sorolhatók József Attila leíró nagykompozíciói – melyekben az én értelmezésem szerint a ciklussá szerveződés erővonalai is ott rejlenek –, Radnóti eclogái, hogy a *Jónás könyvéről* ne is szóljak. Kései példája a verstípusnak Szabó Lőrinc *Tücsökzenéje*, vagy a *Huszonhatodik év*. Dsida Jenő négy ilyen nagykompozíciót hagyott ránk: *Kóborló délután kedves kutyámmal*, *Miért borultak le az angyalok Viola előtt*, *Psalmus Hungaricus*, *Tükör előtt*. (Kihagytam a *Bútorokat*, mivel e költeményt Dsida expresszionista korszakához sorolom, bár Kassák Lajosnak a húszas években keletkezett terjedelmes poémái a „hosszú vers” avantgárd keletkezését bizonyíthatják – a kérdés illetően bonyolítására azonban itt nem vállalkozom.) Közülük kettőnek (*Viola-cik-*

lus, *Psalmus*) az elemzését végeztem el Dsida-monográfiámban; a másik kettőről talán egy átdolgozott, kibővített változatban szólok majd részletesebben.

Már csak azért is, mert Dsida e művei nem követik az ősszmagyar líra említett tendenciáját (a nagykompozíció szinte szükségszerű megjelenését az életmű összegezésre érett szakaszában), hanem az úttörő, kezdeményező szerepre vállalkoznak. A *Kóborló délután...* 1932-ben jelent meg, a *Viola*-ciklus 1933-ban; mindkettő megelőzi a nemzedéktársak e típusba tartozó legtöbb művét, illetve egyidős velük. (A *Bútorok* ugyancsak 1932-ben vagy 1933-ban keletkezett; a fenti, Kassákkal kapcsolatos megjegyzésemet kiegészíthetem azzal, hogy Dsida egy időben írja meg az expresszionista [részben talán az „új tárgyiasság” jellegzetességeit is tükröző] szavalókórust és a hexameteres „lírai riportot”, mintegy a verstípus kettős – avantgárd és klasszicista – fogantatását tanúsítva.)

Természetesen az időbeli elsőség nem értékmérő, de bizonyítja azt, hogy Dsida a maga nagykompozíciós formáit nem hatások nyomán alakította ki, hanem költészetének poétikai beérését összegezte bennük, ezek tehát a magyar újklasszikus iránynak (illetve a verstípus poétikatörténetének) külön, önálló fejezetét alkotják.

A *Kóborló délután*nal kapcsolatban itt csak annyit jegyeznek meg, hogy külön „melléktémának” érzem a következőkben a dantei intertextusok vizsgálatát Dsida költészetében. A *Viola*-ciklus negyedik fejezetében utalást olvashatunk az *Isteni színjáték*ra: „(Olyan strófákban zengjen most az ének, / amelyekben rímét Dante róttá / öröklétet adván Beatricének! /.../).” Csak monográfiám megfelelő fejezetének megírása után döbbsentem rá, hogy a versforma – a tercina – ebben a fejezetben fontos intertextuális szerepet játszik. Dante ugyanis az *Új élet* szonettjeiben is „megörökítette” Beatricét, Dsida azonban a költőt a Paradicsomban kalauzoló Beatricével állítja párhuzamba Violáját, aki szenvedés-vállaló jó cselekedetével mintegy az üdvösség egyetlen igaz útjára vezérli szerelmesét. Erre figyelmezteti az olvasót a választott versforma. Az *Arany és kék szavakkal* „álcázott szonettje” pedig a keresztény szerelem és a Mária-kultusz ötvöződésére lehetne példa, ugyancsak Dante szellemében. A *Kóborló délután* alkonyi képeiben is ráismerhetünk az *Isteni színjáték* „nagy, sötétlő” erdejére, a földi tévelygések színterére, mely azonban Dsida „átiratában” a mennybe, az üdvösségre és a hallhatatlanságra vezető út állomása. Lehet, hogy ez filológiai szórészálhasogatásnak tűnik, de ha T. S. Eliot útmutatásai nyomán Dsida költészetét az általa vállalt klasszikus hagyományok felől akarjuk értelmezni, akkor nem hagyhatjuk figyelmen kívül a dantei teljességigénynek, a keresztény világkép összegezésére irányuló törekvésnek a modern költőre gyakorolt hatását, éppen a nagykompozíciók kialakításában.

– *Kérlek, eleveníts föl néhány epizódot Dsidához köthető kutatásaid történetéből! Hogyan készül egy monográfia, hogyan dolgozik a filológus, ha élő kortársakkal dolgozhat együtt? Szerencse ez vagy „szerencsétlenség” – szigorúan szakmai szempontból.*

– Félek, hogy elfog a mesélhetnék, ha megpróbálok válaszolni erre a kérdésre. Volt ugyanis egy körülbelül évtizednyi szakasz az életemben, amikor szinte minden szabad időmet a Dsida-kérdés töltötte ki. (Ez nem jelent valamiféle kutatói megszállottságot; nem volt olyan sok szabad időm.) Mint minden kezdő filológust, engem is a teljesség reménye hajtott; mindent akartam tudni Dsidáról és költészetéről. Mindent persze nem, de sokat megtudtam róla – s ebből sok mindent nem írtam meg.

Ilyen például az életrajza. A hatvanas évek monográfia-irodalmában az uralkodó műfaj az „élete és költészete” volt – azt is mondhatnám, hogy *maradt*, mert ezt a monográfiatípust a magát marxistának mondó irodalomtörténet-írási a késő pozitivizmustól örökölte. Munkám kezdetén ilyen egybeszótt élet- és pályarajzot terveztem én is; a költő még élő kortársait azért kerestem meg, hogy tőlük életrajzi „adalékokat” tudjak meg. Hamar rá kellett jönnöm azonban a „szíves szóbeli közlések” viszonylagos értékére. Akik szemé-

lyesen ismerték a költőt, sok mindent elmeséltek róla, de többnyire banalitásokat. Dsida egyik megrendítően szép költeménye a *Hálóing nélkül* (a költő kritikusi tudtommal nem foglalkoztak vele, én is csak érintettem monográfiámban), mely többek között azt a felismerést is tartalmazza, hogy amit mások, halandó embertársaink megismerhetnek belőlünk, az csupa látszat. „*És hirtelen és furcsán ráijedtem, hogy ami eddig élt, / csak a ruha: kabát, kalap, harisnya és cipő volt, / nadrág, nyakkendő, kesztyű és puha ing, / mely fedez és véd a zord hidegtől, / véd és takar magamtól engemet...*” A személyiség lényegéhez, az igazi önismertethez a látszatoktól megszabadulva jut el az ember, abban a zord és felemelő pillanatban, amelyben „*meztelenül Isten előtt vacog*”. Ebből érthető a költő gyakran idézett *Sírversének* kérése is: „*Felejsd el arcom romló földi mását.*” De hogy ne szaporítsam tovább az idézeteket, fokozatosan jöttem rá, hogy Dsida Jenő igazi, alkotásaival összefüggő élete nem írható meg a felszínes társasági ismeretségek emlékei alapján. De még a közvetlen hozzátartozók emlékezete sem bizonyult mindig perdöntőnek. Dsida Jenő életvitelét és költészetének halálmotívumát kétségtelenül befolyásolta (talán meghatározta) szívbetegsége. Édesanyja szerint ez a „szívbillentyű-elégtelenség” egy kisgyerekkori vörheny szövődménye volt. Az orvosok szerint, akikkel konzultáltam (köztük volt egyik hajdani kezelőorvosa), valószínűbb, hogy veleszületett rendellenességről volt szó – melyik feltevést tekinthettem volna hitelesnek?

Rá kellett jönnöm, hogy az emlékezők hajlamosak kapcsolatukat a költővel meghittebbnek, bensőségebbnek feltüntetni, mint amilyen a valóságban volt vagy lehetett. Nem hiúságból vagy dicsekvésvágyból, hanem mert számukra biztosan sokat jelentett, ha a költő bizalmába avatta őket, s feltételezték, hogy ez a másik fél számára is hasonló élmény. Például hárman is úgy tudták, hogy Dsida Jenő nekik olvasta fel először a *Psalmus Hungaricus*t. Amikor azonban megtaláltam a Réthy Andor bibliográfiájában szereplő régi szakdolgozatot, melynek szerzője még személyesen találkozhatott Reményik Sándorral, és kikérdezhettem Dsidára vonatkozó emlékei felől, kiderült, hogy hozzá ment elmondani a költemény *első három szakaszát*, biztatását remélve a folytatáshoz. Ezt a biztatást meg is kapta. Reményik tehát *in statu nascendi* ismerte meg a költeményt, nyilván ő volt az első, aki tudhatott róla.

A kortársak gyakran egymásnak ellentmondó emlékezéseiben tehát csalódtam, míg rá nem jöttem, hogy az „adatközlőim” által mellékesnek vagy lényegtelennek tartott tényekben és eseményekben kell – gyakran fontos – filológiai adalékokat keresnem. Egyik kortársa – jeles irodalomtörténész – pajzán történeteket mesélt arról, hogy mindketten közös gyógyszerész barátjuk legénylakását kérték kölcsön, ha gáláns kalandra volt kilátásuk; még a remek likőrökről is beszámolt, melyet a készséges barát ez alkalmakra egy asztalkára készített. (Hajdan minden patikusnak meg voltak a felteve őrzött, apáról fiúra szálló likőrreceptjei.) Csak futólag jegyezte meg, hogy néha még könyvet is kölcsönzött Dsidának. Mikor ez iránt érdeklődtem (lásd a „lényegtelen tények” fontosságát), kiderült, hogy mindig felírta, ha könyvet adott kölcsön, s e füzeteket megőrizte. Így tudtam meg, hogy Dsida tőle kapta kölcsön a *La flûte de jade* című könyvet, kínai költők francia fordításait. Így oldódott meg az a kérdés, hogy Dsida milyen közvetítő nyelvből fordított kínai verseket.

Más alkalommal Dsida titkos szerelme után nyomoztam. Olvastam ugyanis a költő rövid kritikáját egy számomra ismeretlen írónról, s dicséretei meghökkentettek. Dsidáról mint kritikusról korábban megállapítottam, hogy nem teoretizáló alkat, de biztos ízlésű bíráló, akkoriban határozott avantgárd elkötelezettséggel; említett cikke ellentmondott róla alkotott képemnek. A *Páztortúz* egyik későbbi számában azonban rábukkantam az író fényképére, s felsejlett bennem a (lehetséges) magyarázat. Kapcsolatukról senki sem tudott, még a húszas-harmincas évek minden irodalmi pletykáját ismerő adatközlőm sem.

„Ha megtud valamit, mondja el nekem is”, mondta lelkesen, mikor faggatni próbáltam e tárgyban. Engem akkor már nem a költő szerelmi élete érdekelt, hanem tudtam, hogy a hölgy egy idő után elköltözött Kolozsvárról, és ismeretlen Dsida-levelek „felfedezésében” reménykedtem. Amikor Pestre utazhattam (ha jól emlékszem, 1968-ban történt), a hajdani múzsa nyomozására indultam. Szó szerint nyomoztam, mert csak annyit sikerült kiderítenem, hogy az akkor már hetven körüli idős dáma mely budai környéken lakik. Nekivágtam a kerület főutcájának, s minden hetvenévesnek látszó, úrias külsejű asszonyságot (a kalapviselés volt az „úriság” ismérve) megszólítottam, hogy nem ismeri-e – rendőriösen szólva – a „célszemélyt”. Egyik-másik elég furcsán nézett rám; már kezdtem magam úgy érezni, mint egy gerontofil aszfaltbetyár, amikor végre rám mosolygott a szerencse; a leszólított hölgy valóban az író nő kávé-barátnője volt, s megadta a címét. Felkerestem, és sejtésem beigazolódott; nagy szerelem volt, és még sokáig leveleztek. „Gyönyörű leveleket írt Jenőke”, sóhajtott a idős hölgy, „de persze, amikor férjhez mentem, elégettem őket.” (Az „úriságnak” erre az ismérvére nem gondoltam.) Csalódottan távozni készültem, mikor vendéglátóm, mintegy mellékesen, megjegyezte: „Azt persze tudja, hogy Jenőke néven is közölt verseket a Pásztortűzben.” Visszafordultam az előszobából, felírtam, amit „adatközlővé” előlépett vendéglátóm a kérdésről tudott, és néhány hét múlva Kolozsváron tizennégy álnéven közölt Dsida-verset „fedeztem fel”. Ezek ma már a Dsida-kiadásokban szerepelnek.

Nem érdekelt a költő szerelmi élete, mondtam fennebb, bár a pozitivistá életrajzkutatás egyik fontos célja volt a „múzsák” kilétének felderítése. De például a költő legismertebb szerelmes ciklusának, a *Miért borultak le az angyalok Viola előtt* címűnek három önkéntes múzsajelöltje is van – melyiknek higgyünk? Megkockáztatom – ez is csak feltevés persze –, hogy Dsida nem csak egyszer és nem csak egyetlen „múzsával” járt, szerelmes kirándulóként, a monostori erdőben. S a virágének-ízű – és egyben lovagias – álnév nemcsak a magyar reneszánsz hagyományt kapcsolja az antik bukolikához (bár maga a *Viola* név Zrínyinél fordul elő, aki már barokk költő; kérdés, hogy Zrínyi szerelmes versei, Balassi-reminiscenciáik révén, nem mutatnak-e vissza reneszánsz példákra), hanem egyfajta gyűjtőneve a bukolikus múzsák egész sorának. A talányt tehát ebben az esetben sem oldja meg kortársak (és kortársnők) vallomása.

Dsidának menyasszonyához írott szerelmes levelei is azért voltak érdekesek számomra, mert bennük írói-költői terveiről is szót ejtett, későbbi művek keletkezéstörténetére következtethetünk tehát belőlük. Innen tudom, hogy *Tíz parancsolat* című költeménye nem a költő halála miatt maradt befejezetlen, hanem valószínűleg azért, mert nem mindegyik parancsolat bizonyult alkalmasnak a vitázó-helyesbítő átírásra. E töredékből tehát következtethetünk a költő világképére – abból, hogy miről *nem* ír, megtudhatjuk, hogy mivel ért egyet az azonosulásig.

De nem folytatom. A kutató kíváncsisága parttalan, s néha e kíváncsiság kielégítése nagyobb örömet okoz, mint egy tanulmány vagy monográfia-fejezet megírása. Ezért pazaroltam az ilyen kérdésekre aránytalanul soknak tűnő időt és energiát. Ugyanakkor nekem ezek a megíratlan történetek sokat jelentettek. Általuk sikerült jobban megértenem, mintegy elképzelnem (ahogy egy író egy regényhőst elképzel) a költő egyéniségét, és ez sokat segített versei megértésében.

– *Életed ezer szállal kötődik Dsida Jenőéhez. Ha jól tudom, szinte éppen ötven éve foglalkozol az ő költészetével. Ebben a hónapban (2007 májusában – A szerk.) emlékbeszédet mondasz a szatmárnémeti Dsida-szobornál. Hogyan készülsz erre a beszédre, mit szeretne elmondani a hetvenéves Láng Gusztáv a százéves Dsida Jenőnek?*

– Szeretnék helyesbiteni. Igaz, hogy Dsida Jenő verseit 1956-ban kezdtem úgy (is) olvasni, mint szakdolgozatom témáját, de a dolgozat benyújtása után hosszú évek teltek el

életemből Dsida nélkül. Életművének viszonylag rendszeres kutatója az 1960-as években lettem ismét, kandidátusi értekezésemen dolgozva. (Viszonylag rendszeres, mert közben számos alkalmi munkám is akadt.) 1970-ben döntöttem úgy – nem utolsósorban első, és akkor utolsónak is érzett nyugat-európai utam felszabadító élményeinek hatására –, hogy kutatómunkámat, mely egy kicsit a meg-nem-írás alibije is lett, lezárom. Három hónap alatt megírtam az értekezést.

Közvetve természetesen hatással volt rám később is. Talán azt is mondhatnám, hogy a Dsida-kérdés vezetett át (és vezetett rá) az erdélyi irodalom általánosabb problémáira. Dsida Jenő költői világképének alakulásában és művészi megformálásában a transzszilvanizmus épp oly fontos szerepet játszott, mint katolicizmusa. A kettő között szoros szemléletbeli kapcsolat is van. A költő „hívó keresztény” volt, mint *Tükör előtt* című versében megvallja, hite azonban a „reformkatolicizmus” megnevezést is elbírja. Ez nemcsak az e névvel illelhető kortárs európai irányzat hatásának befogadását jelenti, hanem személyes „reformtörékvések” megjelenését is költészetében, aminek kétségtelen bizonyítéka a *Tíz parancsolat* és a *Miért borultak le az angyalok Viola előtt*. Mindkét „világképhordozó nagykompozíció” értelmezhető úgy is, mint a hitbeli értékek és az egyetemes emberi értékek egyeztetésére tett kísérlet. Ugyanígy vonul végig Dsida költészetén a transzszilvanizmus egyéni értelmezésére irányuló törekvés, a *Nagycsütörtök* messianisztikus erdélyiségvállalásától a *Psalmus Hungaricus* indulatos vitáján át a *Csokonai sírjánál* és a *Tükör előtt* belső vitákat és meg hasonlításokat kibékítő életprogramjáig. A transzszilvanizmus Dsida számára – akárcsak katolicizmusa – a részértékek (vagy „helyi értékek”) és az egyetemes értékek szembenállását is jelentette. Igaz, Makkai Sándor a *Magunk revíziójában* leszögezte, hogy a kisebbség kultúrájának közvetlenül (mintegy a nemzetinek a megkerülésével) az egyetemes értékekhez kell kapcsolódnia, ez azonban program volt, ha úgy tetszik, elméleti vágyalom, mikéntjének megfogalmazása nélkül. Ezt a „miként”-et a költőnek kellett megtalálnia, líráját – erdélyiségének töretlen őrzésével – az európai költészet áramlataiba kapcsolnia. Messze vezetne ennek taglalása, a lényeg azonban az, hogy Dsida Jenő költészete példa arra is, hogy az erdélyi költőnek miképpen sikerül(het) ellenállni a provincializmus csábításának, mely kétségtelenül ott rejlik a transzszilvanizmus „hátrányai” között. Elsősorban az erdélyiség-eszme azon gyakorlatias értelmezésében, mely szerint a kisebbségi költőnek mindenekelőtt és -fölött a kisebbségi sors vállalása és kifejezése a feladata.

De hogy a kérdés második részére is válaszoljak, kísérletezve készülök erre a „szereplésre”. Azt már tudom, hogy a templomi prédikáció műfaját fogom követni, azaz választok egy Dsida-szöveget (textusként), és annak szabad és időszerű értelmezése lesz maga a beszéd. Egyelőre azonban több ilyen textusom is van; próbálgatom őket gondolatban, hogy milyen beszéd kerekedik értelmezésükből. Mikor választok végleg? Lehet, hogy csak közvetlenül az ünnepség előtt.

– *Kérlek, végiül engedj meg egy megkerülhetetlen kérdést: mikor lesz készen, mikor lát napvilágot a Dsida-nagymonográfia – természetesen Láng Gusztáv tollából?*

– Soha. Megszegném vele önmagamnak tett ígéretemet. Fiatal, majd „érettebb” tanár koromra esett a nagymonográfiák divatja. Kabdebó Lóránt Szabó Lőrincről, Király István Adyról, Pándi Pál Petőfiről, Szabolcsi Miklós József Attiláról tervezett és írt többkötetes monográfiát; ezek lassan, kötetenként jelentek meg. Az első talán Czine Mihály könyve volt – *Móricz Zsigmond útja a forradalmakig* – melynek folytatása aztán elmaradt, illetve csak egy kismonográfia foglalta össze a szerző további kutatásait. (De befejezetlen Király István négykötetes Ady-könyve is, mert nem foglalkozik a költő pályakezdésével, sem az 1912–14 közé eső fontos pályaszakasszal.) Közvetlen környezetemben egykori professzorom, Jancsó Elemér dolgozott hasonló méretű Kazinczy-monográfiáján; sohasem készült el. A szándék mindenik esetében kétségtelenül tiszteletre méltó volt; az életmű kanonikus

jelentőségéhez méltó irodalomtörténeti „emlékművet” állítani nagyjainknak. E monográfia-olvasása azonban meggyőzött arról, hogy a tisztes szándéknak van egy buktatója. Egy könyv érdemeit és értékét ugyanis nem az szabja meg, hogy milyen nagy író vagy költő annak „hőse”, hanem, hogy szerzőjének mennyi és milyen fontos és eredeti gondolata van tárgyáról. A kérdés mindig az, hogy az irodalomtörténész mondanivalójából futja-e több kötetre, vagy akár csak egyetlen vaskosabb könyvre is. Ha nem, akkor a nagy terjedelem nem a tárgy fontosságáról vall, hanem a szerző szerénytelenségéről. A „nagymonográfia” nem okvetlenül „nagy monográfia” is egyben.

Amikor Dsida-monográfiám első változatát kandidátusi értekezésként megterveztem, számot vetettem azzal, hogy minden lényegeset – illetve mindazt, amit lényegesnek gondoltam Dsida Jenő költészetéről – el tudok mondani körülbelül 200 gépelt oldalon. Ehhez tartottam magam sok-sok évvel később is, amikor az immár harmadik változatot kiadásra előkészítettem. Nincs ezzel kapcsolatban hiányérzetem, mert egyszerűen egy életmű alakulástörténetét akartam megírni könyvemben, nem pedig a költő minden versét értelmezni.

Persze az is lehet, hogy ez a kritikus viszonyulásom a „nagymonográfiához” egyszerűen önvédelem, vagy éppenséggel mentségkeresés. Régóta tudom magamról, hogy „novellista” alkat vagyok, nem „regényíró”; kedvenc műfajom a körülbelül húszlapnyi tanulmány. Munka- és életfeltételeim is ehhez szoktattak. Annak idején Romániában az irodalomtörténész közlési lehetőségét elsősorban a klasszikusok válogatott kötetéhez írott elő- és utószavak jelentették, s ezek terjedelme nemigen haladhatta meg az említettet. Dsida-könyvem is ilyen külön tanulmányként olvasható fejezetekből állt össze – ez talán hibája is, de nehéz lett volna szakítanom alkat és beidegződés kényszerével.

De hogy a kérdésre érdemben válaszoljak: természetesen tervezem monográfiám részleges átdolgozását. A Dsida-irodalom örvendetesen megnőtt az utóbbi évtizedben, s különböző alkalmakra írott Dsida-előadásaimban is akad néhány bővebb kifejtést érdemlő újabb megfigyelés. Az eredeti, körülbelül tizenkét ívre rúgó terjedelmet azonban az átdolgozás nem növelné lényegesen. Hogy mikor lát napvilágot? Hetvenen felül az embernek számolnia kell azzal, hogy terveire nem jut elég idő.

Táplánszentkereszt–Szombathely, 2007. március